

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Recensie: Geleefd Geloof: Hoe God verscheen in Jorwerd

Auteur: Johan Visser

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 44.2, 89-91.

© 2022 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

HOE GOD VERSCHEEN IN JORWERD

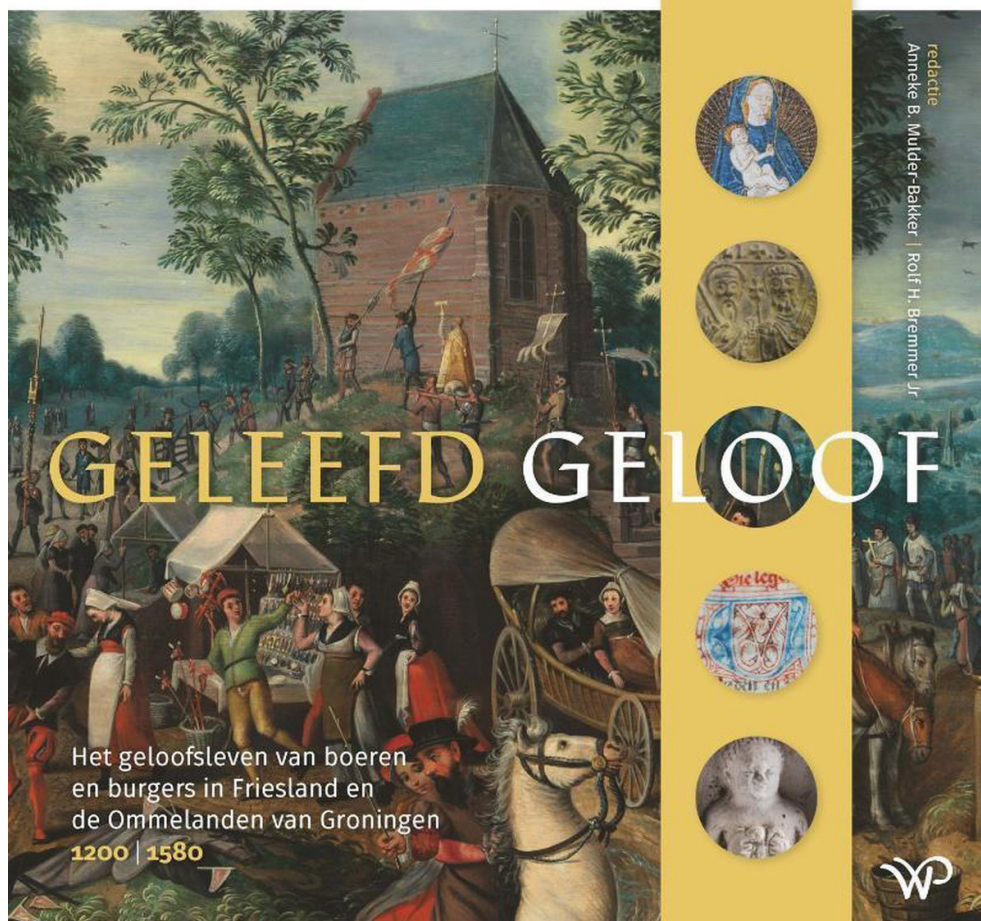
In het najaar van 2020 was ik op vakantie in Friesland, aangetrokken door het rijke Friese cultuurlandschap van eeuwenoude kerktorens met zadeldaken, klokgeui en grafmonumenten. Met een huurfiets en *Langs de oude Friese kerken* (1975) van de vermaarde kerkhistoricus Regnerus Steensma (1937-2021) als reisgids, verbaasde ik me over de hoge concentratie van zeker vijftien grotere en kleinere kerken in haast uitgestorven dorpjes tijdens een fietstocht van zo'n 50 kilometer. Waar komen ze vandaan en waarom zoveel? Wat weten we eigenlijk over de mensen die ze gebouwd hebben? Waarom staan ze soms zo eenzaam in het landschap? Voor een antwoord op die vragen is er nu *Geleefd geloof. Het geloofsleven van boeren en burgers in Friesland en de Ommelanden van Groningen. 1200-1580*, een prachtig geïllustreerde en wetenschappelijk verantwoorde uitgave over

het geloofsleven van 'gewone mensen' op het middeleeuwse Friese en Groningse platteland. Onder redactie van Anneke Mulder-Bakker, oud-docent middeleeuwse geschiedenis aan de Rijkuniversiteit Groningen, en Rolf Bremmer, emeritus hoogleraar Oudfries aan de Universiteit Leiden, besteedt deze bundel in dertien goed leesbare hoofdstukken aandacht aan allerlei vormen van middeleeuwse religieuze cultuur, zoals getijdenboeken, heiligenbeeldjes, boekenbezit en religieuze stichtingen.

Dit boek gaat niet over hoe God verdween uit Jorwerd, maar over hoe hij daar – en op al die andere plekken – verscheen. Deze geschiedenis begint voor de verandering niet met de heilige Willebrord (ca. 658-739), maar met zijn tijdgenoot Luidiger (742-809), één van de eerste Friese missionarissen, in het midden van de negende eeuw. De activiteiten van Luidiger illustreren een belangrijke observatie van het boek: de sterke verbinding tussen religie en volkscultuur. Niet voor niets klopte Luidiger aan bij de edele vrouwe Meinswith, waar hij de blinde volkszanger Bernlef genas die sindsdien uit dankbaarheid alleen nog psalmen en religieuze gezangen ten gehore bracht. Het was ook geen toeval dat, toen het Friese geloofsleven zich van-

af de twaalfde eeuw verdiepte, er massaal kerkgebouwen verschenen op stokoude terpen waar dorpelingen al eeuwenlang hun doden begroeven. De prestatie van het bouwen van zo'n uniek hoge concentratie kerken illustreert de levendigheid en hechtheid van de gemeenschappen die ze oprichtten. Het geloof, met de kerk als middelpunt, was daarna alomtegenwoordig in het middeleeuwse Friesland en de

Ommelanden: in woord, beeld en geluid. Dat uitte zich onder andere in gemeenschapsrituelen in het kerkgebouw zoals de doop en de begrafenis, en ommegangen daarbuiten. In het kerkgebouw waren zintuiglijke ervaringen belangrijk, zoals het geluid van gezang, de sacristiebel en het gebed, de geur van kaarsen en wierrook en het zicht op gewelfschilderingen en het mysterie van de eucharistie. Ook

Anneke B. Mulder-Bakker en Rolf H. Bremmer Jr. (red), *Geleefd Geloof. Het geloofsleven van boeren en burgers in Friesland en de Ommelanden van Groningen. 1200-1580*, Walburg Pers Zutphen, 2021; ISBN 9789462496552; hardcover; 246 pagina's; €29,99.

buiten de kerk was de samenleving doordrongen van religie. De auteurs beschrijven verschillende vormen van individuele geloofsverdieping en -beleving. Die vond plaats in huiselijke kring of daarbuiten, bijvoorbeeld door het bidden van de gebeden, het memoriseren van abten met een voorbeeldig en miraculeus leven, het aanklappen van pijpenaarden heiligenbeeldjes, het bijdragen van reliekdoosjes, en het aanroepen van de populaire Maria.

Een tweede belangrijke conclusie van dit boek is dat deze nauwe verwevenheid tussen godsdienst en cultuur ook is terug te zien in oude Friese rechtsbronnen. De Friese landen lagen ver van iedere bisschoppelijke bemoeienis af en kenden bovendien géén centraal gezag. Er was in het hoge noorden geen hertog of graaf die zijn rechten aan God ontleende, maar het was God zelf die aan de wieg stond van het Friese rechtssysteem. Het rechtssysteem van de vrije Friezen was ingericht op genoegdoening en boete. Lokale rechtstradities waren rechtstreekse afspiegelingen en uitwerkingen van Gods wet, zoals die gegeven was in de Tien Gebeden. De grote genoegdoener Christus zelf, zo meenden de Friezen, stelde tijdens zijn menswording ook boetes in voor overtredingen. Het bewaren van Friese rechtsverordeningen leverde een plek in de hemel op als beloning, maar voor wie de Friezen hun recht afpakte, wachtte de hellestraf. Het maakte het eeuwige geluk afhankelijk van menselijk handelen.

Geleefd Geloof besteedt ook aandacht aan de vraag hoe deze vormen van religieuze cultuur aan het einde van de onderzochte periode onder druk kwamen te staan als gevolg van de verspreiding van reformatorische ideeën en hoe de 'gewone mensen' daarop reageerden. De observatie dat stadsbesturen de van oudsher religieus georganiseerde armenzorg overnamen en seculariseerden is terecht. Geen wonder dus dat de veranderingen op stevige weerstand stuitten. *Geleefd Geloof* biedt zo een belangrijke bijdrage aan

onze kennis over middeleeuwse religieuze volkscultuur en is bovendien gepresenteerd in een aantrekkelijke vorm. Als reisgids op een fietstocht wellicht minder handzaam, maar voor het nagenieten thuis onmisbaar.

Johan Visser is researchmasterstudent vroegmoderne Europese geschiedenis en bachelorstudent kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Zijn interesse gaat uit naar vroegmoderne cultuur- en religiegeschiedenis van de Nederlanden.